

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

NOTO‘LIQ OILALARDA TARBİYALANAYOTGAN BOLALARNING IJTIMOYIY MOSLASHUV DARAJASI

Muratova Nozimaxon Xabibulaevna

Toshkent davlat tibbiyot universitining o‘qituvchisi,(PhD)

Annotatsiya.

Mazkur maqolada noto‘liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasi pedagogik-psixologik nuqtai nazardan tahlil etiladi. Tadqiqotda oilaviy muhitning yetarli darajada barqaror emasligi, ota yoki onaning yo‘qligi sharoitida bolalarda yuzaga keladigan emotsional beqarorlik, ijtimoiy ishonchsizlik va muloqot muammolari o‘rganilgan. Shuningdek, maktab, oila va mahalla hamkorligining ijtimoiy moslashuv jarayonidagi o‘rni ochib berilgan. Maqolada bolalarning ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta‘minlashga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlar, qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari va samarali metodlar asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: noto‘liq oila, ijtimoiy moslashuv, bola tarbiyasi, emotsional holat, pedagogik yondashuv, ijtimoiy muhit, muloqot, psixologik qo‘llab-quvvatlash

УРОВЕНЬ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ, ВОСПИТЫВАЮЩИХСЯ В НЕПОЛНЫХ СЕМЬЯХ

Муратова Назимахон Хабибулаевна

Ташкентский государственный медицинский университет, преподаватель, PhD

Аннотация.

В данной статье рассматривается уровень социальной адаптации детей, воспитывающихся в неполных семьях, с педагогической и психологической точек зрения. Анализируются особенности семейной среды, эмоциональные и коммуникативные трудности, возникающие у детей в условиях отсутствия одного из родителей. Особое внимание уделяется роли школы, семьи и махалли в процессе социальной адаптации. Обоснованы эффективные педагогические подходы и механизмы поддержки, направленные на успешную интеграцию детей в социальную среду.

Ключевые слова: неполная семья, социальная адаптация, воспитание детей, эмоциональное состояние, педагогический подход, социальная среда, коммуникация, психологическая поддержка

THE LEVEL OF SOCIAL ADAPTATION OF CHILDREN RAISED IN SINGLE- PARENT FAMILIES

Muratova Nozimaxon Xabibulayevna

Tashkent State Medical University, Lecturer, PhD

Abstract.

This article examines the level of social adaptation of children raised in single-parent families from pedagogical and psychological perspectives. The study analyzes the impact of an unstable family environment and the absence of one parent on children's emotional state, social trust, and communication skills. Particular attention is given to the role of school, family, and community in facilitating social adaptation. The article also substantiates effective pedagogical approaches and support mechanisms aimed at ensuring successful integration of children into the social environment.

Keywords: single-parent family, social adaptation, child upbringing, emotional state, pedagogical approach, social environment, communication, psychological support

Kirish

Zamonaviy jamiyatda oilaning ijtimoiy institut sifatidagi oʻrni va ahamiyati beqiyos boʻlib, ayniqsa, bola shaxsining shakllanishi va rivojlanishida uning taʼsiri hal qiluvchi omil hisoblanadi. Oilada yaratilgan psixologik muhit, ota-ona mehr-muhabbati, ijtimoiy tajriba va qadriyatlar tizimi bolaning ijtimoiylashuvi jarayonini belgilaydi. Shu nuqtai nazardan, notoʻliq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasi bugungi kunda dolzarb pedagogik va psixologik muammolardan biri sifatida namoyon boʻlmoqda.

Notoʻliq oila — bu ota yoki onadan birining turli sabablarga koʻra (ajralish, migratsiya, vafot etish va boshqalar) yoʻqligi bilan tavsiflanadigan ijtimoiy birlikdir. Bunday oilalarda oʻsayotgan bolalar koʻpincha emotsional yetishmovchilik, psixologik beqarorlik, ijtimoiy ishonchsizlik va muloqotdagi qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu holatlar ularning jamiyatga moslashuvi, ijtimoiy rollarni egallashi va tengdoshlari bilan samarali muloqotga kirishish jarayoniga salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin.

Ijtimoiy moslashuv esa shaxsning jamiyat talablariga mos ravishda oʻz xulq-atvorini, munosabatlarini va faoliyatini tartibga solish jarayoni boʻlib, u bolalarda erta yoshdan boshlab shakllanadi. Ayniqsa, maktab davrida bolaning ijtimoiy muhitga integratsiyalashuvi, jamoada oʻz oʻrnini topishi va kommunikativ kompetensiyalarni egallashi muhim ahamiyat kasb etadi. Notoʻliq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarda esa ushbu jarayon koʻproq murakkab va koʻp omilli xarakterga ega boʻladi. Shu bois, mazkur maqolaning dolzarbligi notoʻliq oilalarda voyaga yetayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlash, unga taʼsir etuvchi omillarni tahlil qilish hamda samarali pedagogik-psixologik yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi — notoʻliq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuv xususiyatlarini oʻrganish va ularni ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli integratsiya qilishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlarni asoslashdan iborat.

Mazkur muammoni oʻrganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega boʻlib, u taʼlim muassasalari, oila va mahalla tizimi hamkorligini kuchaytirish orqali bolalarning ijtimoiy rivojlanishini qoʻllab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi

Notoʻliq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuv jarayonini oʻrganish pedagogika va psixologiya fanlarida muhim ilmiy yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu muammo koʻplab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan turli nazariy yondashuvlar asosida tadqiq etilgan boʻlib, ular bolaning ijtimoiylashuvi, oilaviy muhit va psixologik rivojlanish oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlikni asoslab beradilar.

Avvalo, ijtimoiy moslashuv tushunchasi Lev Vygotsky[1]ning madaniy-tarixiy nazariyasi doirasida keng yoritilgan boʻlib, u bolaning rivojlanishini ijtimoiy muhit va muloqot jarayonlari bilan chambarchas bogʻliq holda talqin qiladi. Olimning fikricha, bolaning psixik rivojlanishi ijtimoiy tajribani oʻzlashtirish orqali yuzaga keladi va bu jarayonda oila muhim vositachi rolini bajaradi. Ayniqsa, notoʻliq oilalarda ushbu vositachilikning zaiflashuvi bolaning ijtimoiy moslashuviga salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin. Shuningdek, shaxs rivojlanishining bosqichlari nazariyasini ishlab chiqqan Erik Erikson[2] bolalarning ijtimoiy moslashuvini ularning psixososial rivojlanish bosqichlari bilan bogʻlaydi. Erikson taʼkidlaganidek, bolalik davrida ishonch, mustaqillik va tashabbus kabi sifatlarning shakllanishi bevosita oilaviy muhitga bogʻliq. Notoʻliq oilalarda esa bu jarayonlar koʻpincha yetarli darajada qoʻllab-quvvatlanmaydi, natijada bolalarda ijtimoiy ishonchsizlik va oʻziga past baho berish holatlari yuzaga keladi.

Oila va tarbiya masalalarini tizimli ravishda oʻrgangan Urie Bronfenbrenner[3]ning ekologik tizimlar nazariyasi ham mazkur muammoni chuqur tushunishda muhim metodologik asos boʻlib xizmat qiladi. Unga koʻra, bolaning rivojlanishi bir nechta ijtimoiy tizimlar — oila, maktab,

jamiyat va madaniyat o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Noto'liq oilalar esa ushbu tizimlarning muvozanatini buzishi mumkin, bu esa bolaning ijtimoiy moslashuviga bevosita ta'sir etadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda esa noto'liq oilalarda o'sayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi ko'proq psixologik qo'llab-quvvatlash, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish va ijtimoiy institutlar hamkorligi orqali yaxshilanishi mumkinligi ta'kidlanadi. Xususan, oila, maktab va mahalla tizimining uzviy hamkorligi bolalarning ijtimoiylashuv jarayonini samarali tashkil etishda muhim omil sifatida e'tirof etiladi[4]. Umuman olganda, tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi ko'p omilli jarayon ekanligini, bunda oilaviy muhit, psixologik qo'llab-quvvatlash va pedagogik yondashuvlar hal qiluvchi rol o'ynashini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mazkur yo'nalishda kompleks yondashuvni talab qiluvchi ilmiy-amaliy tadqiqotlar zarurligi ham asoslanadi.

Noto'liq oilalarda oilaviy muhitning yetarli darajada barqaror emasligi bola ruhiyati va xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Oila bolaning birlamchi ijtimoiylashuv makoni bo'lib, unda xavfsizlik, mehr, himoya va ishonch hissi shakllanadi[5]. Ota yoki onadan birining yo'qligi esa aynan shu tayanch mexanizmlarning sustlashuviga sabab bo'lishi mumkin. Natijada bola o'zini to'liq himoyalangan va qo'llab-quvvatlangan subyekt sifatida emas, balki emotsional ehtiyojlari qisman qondirilayotgan shaxs sifatida his eta boshlaydi. Bu holat uning ichki kechinmalarida beqarorlik, xavotir, tushkunlik, asabiylik yoki ortiqcha ta'sirchanlik ko'rinishlarida namoyon bo'ladi.

Emotsional beqarorlik, avvalo, bolaning o'z his-tuyg'ularini boshqarishida qiyinchilikka duch kelishida ko'zga tashlanadi. Bunday bolalarda ayrim vaziyatlarga nisbatan haddan tashqari ta'sirchanlik, tez ranjish, tajovuzkorlik yoki aksincha, tortinchoqlik va ichki yopiqlik kuzatilishi mumkin. Chunki oiladagi ruhiy muvozanatning buzilishi bolaning hissiy dunyosida doimiy noaniqlik hissini paydo qiladi[6]. Ayniqsa, ota-ona o'rtasidagi nizolar, ajralish oqibatlari, yetishmovchilik hissi yoki yaqin insonning yo'qligi bilan bog'liq ichki bo'shliq bolaning barqaror emotsional rivojlanishiga salbiy ta'sir etadi. Bunday sharoit ijtimoiy ishonchsizlikning shakllanishiga ham zamin yaratadi. Bola o'z yaqinlari bilan munosabatlarda yetarli darajada barqaror tayanchni his qilmasa, bu holat uning atrofdagilarga nisbatan ishonch bilan munosabat bildirishiga ham to'sqinlik qiladi. Natijada u tengdoshlari, o'qituvchilari va boshqa kattalar bilan munosabatda ehtiyotkor, shubhali yoki chekinuvchan pozitsiyani egallashi mumkin. Ayrim hollarda esa, aksincha, o'zini qabul qildirish ehtiyoji kuchayib, bola ortiqcha moslashuvchanlik yoki tasdiq izlash xatti-harakatlarini namoyon etadi. Har ikkala holatda ham ijtimoiy moslashuvning tabiiy va sog'lom jarayoni murakkablashadi.

Muloqot muammolari ham noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarda tez-tez uchraydigan holatlardan biridir. Oilada to'laqonli emotsional aloqa va namunaviy kommunikativ muhitning yetishmasligi bolada fikrini erkin ifodalash, his-tuyg'ularini ochiq bayon etish, nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etish ko'nikmalarining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada bola jamoada o'z fikrini aniq ayta olmaslik, tengdoshlari bilan yaqin munosabat o'rnatishda qiyinchilikka duch kelish, nizolarga tez kirishish yoki ulardan qochishga moyillik kabi holatlarni namoyon qilishi mumkin. Bu esa uning maktab jamoasiga, ijtimoiy guruhlariga va kengroq ijtimoiy muhitga integratsiyalashuvini murakkablashtiradi. Shu jihatdan qaraganda, noto'liq oiladagi tarbiya sharoiti bolaning faqat oilaviy hayotiga emas, balki uning umumiy ijtimoiy rivojlanishiga ham ta'sir qiluvchi omildir. Emotsional beqarorlik, ijtimoiy ishonchsizlik va muloqotdagi qiyinchiliklar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular bolaning o'ziga baho berishi, jamoada o'z o'rnini topishi va ijtimoiy rollarni muvaffaqiyatli egallash jarayoniga bevosita ta'sir etadi. Shu sababli bunday bolalar bilan ishlashda pedagogik va psixologik yondashuvlar uyg'unligi, maktab va oilaning hamkorligi, shuningdek, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining izchil yo'lga qo'yilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda pedagogik yondashuvlar va oilaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Bunday sharoitda ulg'ayayotgan bolalar bilan ishlashda bir xil yondashuv emas, balki ularning individual psixologik holati, oilaviy vaziyati, emotsional ehtiyojlari hamda ijtimoiy tajribasini hisobga olgan holda maqsadli pedagogik ta'sirni tashkil etish zarur. Eng avvalo, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv muhim bo'lib, u bolani faqat tarbiya obyekti sifatida emas, balki o'z ichki kechinmalari, ehtiyojlari va imkoniyatlariga ega bo'lgan mustaqil shaxs sifatida ko'rishni taqozo etadi. Mazkur yondashuv asosida pedagog bolaning ichki dunyosini tushunishga, undagi ishonchsizlik, tortinchoqlik yoki emotsional zo'riqish holatlarini yumshatishga va unda ijobiy "Men" obrazini shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, kommunikativ-faoliyatli yondashuv ham samarali hisoblanadi. Chunki noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarda ko'pincha muloqotga kirishish, o'z fikrini erkin ifodalash, jamoaga moslashish bilan bog'liq qiyinchiliklar kuzatiladi. Shu sababli ta'lim jarayonida jamoaviy topshiriqlar, dialogik mashg'ulotlar, hamkorlikka asoslangan o'yinlar, vaziyatli mashqlar va ijtimoiy rollarni bajarishga yo'naltirilgan metodlardan foydalanish muhimdir. Bunday ish shakllari bolada tengdoshlari bilan aloqaga kirishish, o'zini erkin tutish, boshqalarni tushunish va o'z his-tuyg'ularini madaniyatli ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Pedagogning qo'llab-quvvatlovchi munosabati esa bolada o'z kuchiga ishonchni oshiradi.

Pedagogik jihatdan korreksion-rivojlantiruvchi yondashuv ham katta samara beradi. Bu yondashuv bolaning mavjud qiyinchiliklarini aniqlash, ularni bartaraf etishga qaratilgan maxsus tarbiyaviy va psixologik ishlarni tashkil etishni nazarda tutadi. Masalan, emotsional beqarorlikka moyil bolalarda ijobiy hissiy tajriba yaratish, ijtimoiy ishonchsizlik seziladigan hollarda rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish, muloqot muammolari mavjud bo'lsa, nutqiy va ijtimoiy faollikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi mashg'ulotlarni tizimli tashkil etish talab etiladi. Bu jarayonda sinf rahbari, maktab psixologi, fan o'qituvchilari va ota-onaning hamkorligi muhim o'rin tutadi.

Oilaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari esa bolaning ijtimoiy moslashuv darajasini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Noto'liq oilada bolaga beriladigan mehr, e'tibor va psixologik tayanch uning ichki barqarorligini tiklashda muhim rol o'ynaydi. Ota yoki onadan biri yo'qligi sharoitida mavjud ota-ona tomonidan bolaga nisbatan doimiy e'tibor, ochiq muloqot, hissiy yaqinlik va barqaror kun tartibini ta'minlash ayniqsa zarurdir. Bola o'zini oilada qadrlangan va tushunilgan shaxs sifatida his qilsa, unda tashqi ijtimoiy muhitga moslashish ham ancha yengillashadi. Shu bois oilada qo'llab-quvvatlash faqat moddiy ta'minot bilan emas, balki emotsional ishtirok, sabr, tinglay olish va farzandning ichki kechinmalariga befarq bo'lmaslik bilan ham namoyon bo'lishi lozim.

Oilaviy qo'llab-quvvatlashning samarali shakllaridan biri bu bolani qaror qabul qilish jarayonlariga qisman jalb etish, uning fikriga hurmat bilan qarash va mustaqilligini rag'batlantirishdir. Bu holat bolada o'ziga ishonch hissini mustahkamlaydi. Bundan tashqari, yaqin qarindoshlar, bobo-buvi, opa-aka yoki boshqa ishonchli kattalarning tarbiyaviy ko'magidan oqilona foydalanish ham muhim mexanizm bo'lib xizmat qiladi. Chunki noto'liq oilada bola ayrim emotsional bo'shliqlarni yaqin ijtimoiy muhit orqali qoplash imkoniga ega bo'ladi. Bu esa undagi yolg'izlik hissini kamaytirib, ijtimoiy aloqalarning uzilmasligini ta'minlaydi. Demak, noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash pedagogik yondashuvlarning ilmiy asosda tanlanishi va oilaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining izchil yo'lga qo'yilishiga bevosita bog'liq. Mazkur jarayonda bolaning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olish, unga nisbatan mehrlil va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish, ta'lim va tarbiya subyektlari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Xulosa

Noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasi murakkab va ko'p omilli pedagogik-psixologik jarayon ekanligi tadqiqot davomida yaqqol namoyon bo'ladi. Bola shaxsining ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli kirishib borishi, avvalo, oiladagi emotsional barqarorlik, mehr-muhabbat, ishonch va qo'llab-quvvatlash darajasiga bog'liq. Ota yoki onadan

birining yoʻqligi sharoitida bolalarda emotsional beqarorlik, ijtimoiy ishonchsizlik, muloqotga kirishishdagi qiyinchiliklar, ichki tortinchoqlik yoki aksincha, tajovuzkorlik kabi holatlar kuzatilishi mumkin. Bunday omillar ularning tengdoshlari, pedagoglar va kengroq ijtimoiy muhit bilan munosabatlariga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Shu bilan birga, notoʻliq oilada tarbiyalanayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi faqat oiladagi mavjud muammolar bilan belgilanmaydi, balki ularga nisbatan qoʻllanilayotgan pedagogik yondashuvlar, psixologik yordam tizimi va ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligi bilan ham uzviy bogʻliqdir. Shaxsga yoʻnaltirilgan, kommunikativ-faoliyatli va korreksion-rivojlantiruvchi yondashuvlar asosida tashkil etilgan taʼlim-tarbiya jarayoni bolalarning ijtimoiy faolligini oshirish, oʻziga boʻlgan ishonchini mustahkamlash va muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Oila tomonidan koʻrsatiladigan emotsional yaqinlik, doimiy eʼtibor, sabr va tushunish esa bolaning ichki barqarorligini tiklashda muhim omil boʻlib qoladi.

Mazkur muammoning yechimida maktab, oila va mahalla hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bolaning ijtimoiylashuvi birgina oilada emas, balki keng ijtimoiy-pedagogik muhitda amalga oshadi. Agar ushbu institutlar oʻzaro uygʻun va maqsadli hamkorlikda faoliyat olib borsa, notoʻliq oilada tarbiyalanayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuv jarayoni ancha samarali kechadi. Shu bois bunday bolalar bilan ishlashda kompleks yondashuvni yoʻlga qoʻyish, ularning individual ehtiyojlarini hisobga olish va barqaror qoʻllab-quvvatlovchi muhit yaratish muhim ilmiy-amaliy vazifa sifatida namoyon boʻladi. Umuman olganda, notoʻliq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarning ijtimoiy moslashuvini taʼminlash jamiyatning sogʻlom ijtimoiy taraqqiyoti uchun ham muhimdir. Zero, ijtimoiy jihatdan moslashgan, oʻziga ishongan va muloqotga tayyor shaxsni shakllantirish kelajakdagi barqaror ijtimoiy munosabatlar va maʼnaviy barkamol avlodni voyaga yetkazishning muhim shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л. С. Психология развития человека. – М.: Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с.
2. Эриксон Э. Детство и общество. – СПб.: Ленато; АСТ; Фонд «Университетская книга», 1996. – 592 с.
3. Бронфенбреннер У. Два мира детства: Дети в США и СССР. – М.: Прогресс, 1976. – 168 с.
4. Мудрик А. В. Социализация человека. – М.: Академия, 2006. – 304 с.
5. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
6. Кон И. С. Ребенок и общество. – М.: Академия, 2003. – 336 с.